

Εταιρεία Διδασκων ΝΕ Πρωτοβάθμιας και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Διογένης Μωραΐτης)

Επιστημονικό Διημέριο "Χρήσεις της Γλώσσας" (3-5 Δεκεμβρίου 2004)

ANNA ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

Η ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΚΥΡΙΑΡΧΕΣ ΙΔΕΕΣ
ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΕΠΟΙΘΗΝΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΙΚΗ
ΑΛΛΑΓΗ ΠΟΥ «ΕΜΠΟΔΙΖΕΙ» Η ΙΔΙΑ Η ΓΛΩΣΣΑ

Θα αρχίσω με μια επιστημονική κοινοτοπία με την οποία και θα τελειώσω. Η τεράστια διαφορά σημασίας (και με τις δύο έννοιες της λέξης) που αποχτάει η ίδια επιστημονική θέση στην αρχή και το τέλος ανασύρει στο φως μια μεγάλη και σχετικά αόρατη κοινωνική αντίφαση. Η επιστημονική αυτή πληροφορία είναι γενικότερα γνωστή, είναι επιπλέον τόσο πλατιά αποδεκτή που βάσιμα μπορεί κανείς να την ονομάσει επιστημονικό κοινό τόπο. Ωστόσο, ευθύς αμέσως μόλις αποπειραθεί να την εφαρμόσει στη γλωσσική πράξη, συμβαίνουν τα ακόλουθα δύο αξιοπερίεργα: από τη μια και σαν από εξωγλωσσικό θαύμα η κοινοτοπή πληροφορία αυτόματα αποχτάει την αλλόκοτη μορφή προκλητικού και αθέμιτου νεωτερισμού, κι από την άλλη εξίσου αυτόματα και αντίθετα με κάθε λογική σκοντάφτει η επιστημονική κοινοτοπία σε έντονα αναιρετικό αντίλογο με συστηματική παραπομπή στις γλωσσικές επιστήμες και τη χρήση επιστημονικών επιχειρήματων.

Ένα από τα αίτια αλλαγής των γλωσσών (περιγράψω την επιστημονική κοινοτοπία) είναι η εμφάνιση νέων ιδεών. Όλοι οι σημαντικοί σταθμοί στην ιστορία των κοινωνιών που έφεραν καινούρια συ-

στήματα ιδεών επέφεραν πολύ μεγάλες αλλαγές στις γλώσσες. Είναι θεμελιακές οι αλλαγές στην ιταλική, τη γαλλική και τη ρωσική γλώσσα από την Αναγέννηση, το Διαφωτισμό καθώς και τις δύο μεγάλες στην ιστορία πολιτικές επαναστάσεις, με τις νέες φιλοσοφικές και επιστημονικές ιδέες, τις νέες κοινωνικές αξίες και τις κανούριες κοσμοαντιλήψεις, όπως τεκμηριώνουν πολλές μελέτες. Επίσης οι κοινωνικές αλλαγές επηρεάζουν ακόμα και την αλλαγή της φωνολογίας, όπως διαπιστώνουν εμπειρικές γλωσσολογικές έρευνες (π.χ. Labov 1986). Η εναλλακτική χρήση γλωσσικών στοιχείων της επίσημης ή της ανεπίσημης καθημερινής γλώσσας έχει και αυτή μελετηθεί. Η χρήση της επίσημης παράγει έμμεσα μηνύματα που αρχίζουν από την απόδοση κοινωνικού κύρους στο χρήστη και φτάνουν έως μηνύματα κοινωνικής προσαρμογής και σεβασμού των κυρίαρχων κανόνων, αξιών και ιεραρχιών (Σετάτος 1973). Παράλληλα η συστηματική χρήση γλωσσικών στοιχείων της ανεπίσημης καθημερινής γλώσσας μπορεί να μεταδίδει το μήνυμα της αποδοχής αξιών αντίθετων από τις επίσημες και κρατούσες (Trudgill 1972).

Οι κοινωνικές αλλαγές επηρεάζουν τη γλώσσα και τη χρήση της και το αντίστροφο. Η γαλλική παράδοση, προϊόν της αστικής κουλτούρας, περιέχει τον πληθυντικό ευγενείας μεταξύ ομιλητών με στενές σχέσεις οικειότητας (χρήση του πληθυντικού τόσο άγνωστη στην ελληνική παράδοση ώστε να είναι κωμική στα ελληνικά σε γαλλικές ερωτικές νουβέλες του Μεσοπολέμου η φράση «Γερτρούδη, *σας* αγαπώ σαν τρελός»). Το δεύτερο ενικό πρόσωπο σήμαινε κατωτερότητα του συνομιλητή, ενώ ο πληθυντικός του απέδιδε σεβασμό. Την παράδοση αυτή άλλαξε ριζικά ο Μάης του 1968, σε βαθμό που από τότε έως σήμερα η χρήση του ενικού δε σημαίνει πια κατωτερότητα αλλά αλληλεγγύη και φιλική πρόθεση, ενώ ο πληθυντικός δε σημαίνει πια μόνο σεβασμό αλλά απόσταση και τυπικές σχέσεις (Brown και Gilman 1972).

Η γλωσσική αλλαγή λοιπόν οφείλεται σε αλλαγές των ιδεών και επηρεάζουν οι αλλαγές της γλώσσας τις κοινωνικές ιδέες. Πράγματι επιστημονική κοινοτοπία, όπως όλοι και όλες αναγνωρίσατε, πληροφορία τόσο πασίγνωστη όσο και γενικότερα αποδεκτή.

Έχουν περάσει τριάντα χρόνια από την πλούσια επιστημονική παραγωγή για το σεξισμό που περιέχεται στην αγγλική ιδίως γλώσσα και αναπαράγει η χρήση της. Έχει μελετηθεί η γραμματική όπου το αρσενικό περιέχει το θηλυκό και το αποσιωπά / υποκαθιστά, τα αόριστα υποκείμενα που είναι αρσενικά, ο σεξισμός που περιέχουν τα λεξικά, που αναπαράγουν οι παραδοσιακοί προσδιορισμοί για το καθένα κοινωνικό φύλο κ.ά.¹ Οι περισσότερες από αυτές τις μελέτες τεκμηριώνουν ότι η σεξιστική γλώσσα περιορίζει τις δυνατότητες της κοινωνικής ομάδας των γυναικών και καθορίζει την κυριαρχική σχέση της κοινωνικής ομάδας των αντρών μαζί τους.

Υπάρχουν άλλες τόσες μελέτες που θεωρητικοποιούν τη σημασία της γλωσσικής αλλαγής με στόχο τη δημιουργία μη σεξιστικής γλώσσας και υποστηρίζουν ότι η εξουδετέρωση του σεξισμού στη γλώσσα είναι θεμελιώδης προϋπόθεση για την ισότητα των φύλων. Υπάρχουν επίσης από τη δεκαετία του 1970 πολλές απόπειρες κανονιστικής παρέμβασης και συγκεκριμένες προτάσεις αλλαγών για να μην αναπαράγεται ο σεξισμός με τη γλώσσα. Πλήθος προτάσεις για να εντοπίζεται και να αποφεύγεται η σεξιστική συμπεριφορά στη γλώσσα, να μη χρησιμοποιούνται για τις γυναίκες προσδιορισμοί μη ανθρώπινοι (που τις περιγράφουν σαν αντικείμενα ή φαγώσιμα ή σαν ανήλικα), να μην αποσιωπάται το θηλυκό και να μην το υποκαθιστά το αρσενικό γένος, για να αλλάξουν οι λέξεις που έμμεσα περιγράφουν τους κοινωνικούς τίτλους των γυναικών είτε στο αρσενικό είτε σαν εξαίρεση ή υπεξαίρεση και άλλα πολλά (βλ. ενδεικτικά, Association for Women 1975, Miller και Swift 1980, Wattman και Treichler 1989). Μερικές αλλαγές έχουν αποδειχθεί πετυχημένες και χρησιμοποιούνται ευρύτερα έχοντας επηρεάσει την αγγλική γλώσσα, πολλές άλλες όχι.

Έχουμε και στην Ελλάδα μια σχετικά φτωχή σε αυτό το γνωστικό πεδίο βιβλιογραφία, από τη δεκαετία του 1990 ουσιαστικά, που παρουσιάζεται συνοπτικά στο πρόσφατο βιβλίο, *Γλώσσα-Γένος-Φύλο*, που επιμελείται η καθηγήτρια κοινωνιογλωσσολογίας Σούλα Παυλίδου, και περιέχει ενδιαφέροντα κείμενα στηριγμένα σε ερευνητικό υλικό.

Υπάρχει τέλος και αποτελεί το κεντρικό θέμα της σύντομης αυ-

τής ανακοίνωσης η ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ανάλυση του ερωτήματος, εάν η αλλαγή κοινωνικών ιδεών θα φέρει την αλλαγή στη γλώσσα ή το αντίθετο. Το ερώτημα σχετίζεται με την κανονιστική παρέμβαση των φεμινιστριών στην προσπάθεια αλλαγής της γλώσσας. Βασικό επιχείρημα είναι η θέση ότι η γλώσσα δεν «αντανακλά» την κοινωνία, γιατί η γλώσσα είναι κοινωνικός θεσμός η ίδια, βαθιά αλληλένδετη με την κουλτούρα, την κοινωνία και τις κοινωνικές σχέσεις κάθε είδους. Άρα:

η αλλαγή στη γλωσσική πρακτική δεν είναι απλή αντανάκλαση μιας θεμελιωδέστερης κοινωνικής αλλαγής, η ίδια η αλλαγή της γλωσσικής πρακτικής είναι κοινωνική αλλαγή (Cameron 1990, 90).

Η ελληνική σχετική βιβλιογραφία είναι λοιπόν φτωχή, και ιδίως η κανονιστική παρέμβαση με στόχο αλλαγές που έστω θα μειώσουν το σεξισμό που αναπαράγει καθημερινά η χρήση της γλώσσας είναι τελείως ανύπαρκτη, ακόμα και η πιο μικρή απόπειρα αλλαγής να αναφέρεται το μισό του κόσμου για να μην το υποκαθιστά το αρσενικό (και να γράφουμε, οι φοιτητές/ριες, οι Έλληνες/ίδες) ενοχλεί τους αναγνώστες, εκνευρίζει τους διορθωτές κειμένων, κατακρίνεται σαν ανόητη υπερβολή.

Όλα τούτα συμβαίνουν επειδή ο σεξισμός στη γλώσσα όπως και ο σεξισμός γενικά δεν έχει ακόμα γίνει στην ελληνική ιδίως κοινωνία επιστημονικό αντικείμενο έγκυρο. Δε θεωρείται ζήτημα εξίσου σοβαρό ή εξίσου «επιστημονικό» με την κοινωνική ανισότητα που αφορά όλες τις άλλες ανθρώπινες ομάδες, π.χ. την ταξική ανισότητα ή το ρατσισμό, που απασχόλησαν κλασικούς των δύο περασμένων αιώνων και διασημότητες του 20ού. Ακόμα και ανθρώπινες ομάδες ιδιαίτερα ολιγάριθμες, όπως είναι κάποιες μικρές και απομονωμένες εθότητες τις οποίες μελέτησαν ονομαστοί ανθρωπολόγοι, ή περιθωριακές ομάδες στις βιομηχανικές μεγαλουπόλεις που μελετούν εξίσου ονομαστοί κοινωνιολόγοι, θεωρούνται πολύ σοβαρά επιστημονικά αντικείμενα. Η μελέτη της κάθε ανισότητας, η μελέτη των ιδεολογικών στερεοτύπων που αναπαράγουν προκαταλήψεις και των κοινωνικών μηχανισμών που διαιωνίζουν την καταπίεση και εκμετάλλευση σε

βάρος τάξεων, εθνικών ομάδων ή διάφορων μειονοτήτων είναι μεγάλης επιστημονικής σοβαρότητας και εγκυρότητας. Η μελέτη του σεξισμού δεν είναι. Και αυτό ισχύει ακόμα και σε πεδία όπου η ελληνική βιβλιογραφία είναι σχετικά πλούσια και υψηλής επιστημονικής ποιότητας, όπως στην ιστορία των γυναικών. Μολονότι αυτή η ελληνική, ιστορική φεμινιστική βιβλιογραφία είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, ευρηματική και παραγωγική νέας γνώσης, έχει πολύ λιγότερο κύρος από όσο επιστημονικά της αξίζει και δεν είναι επαρκώς «γνωστή» ούτε καν στον κύκλο των ιστορικών.

Η μελέτη του σεξισμού λοιπόν δεν είναι έγκυρο επιστημονικό αντικείμενο. Η παραπάνω βιβλιογραφία ωστόσο για το σεξισμό στη γλώσσα (τόσο η πλούσια διεθνής όσο και η φτωχότερη ελληνική) τεκμηριώνουν τις τεράστιες συνέπειες που έχει στην αναπαραγωγή της καταπίεσης και της εκμετάλλευσης της κοινωνικής ομάδας των γυναικών η χρήση της γλώσσας με την καθημερινή ομιλία, δηλαδή με τρόπο έμμεσο και άορατο, άρα πολύ δύσκολο να γίνει αντιληπτός, οπότε πολύ δύσκολο και ν' αντιμετωπιστεί.

Ο σεξισμός αφορά τον μισό πληθυσμό του κόσμου. Θα αρκούσαν δηλαδή και μόνο οι αριθμοί για να θεωρείται αντικείμενο μεγάλης προτεραιότητας η ανισότητα που χωρίζει την κοινωνική πυραμίδα κάθετα στα δύο. Σε όλες τις κοινωνικές τάξεις και τα επιμέρους στρώματα η κοινωνική ομάδα των αντρών καταπιέζει, εκμεταλλεύεται οικονομικά, στερεί από προνόμια, υποτιμάει ιδεολογικά, εμποδίζει την ανάπτυξη ικανοτήτων και δημιουργικότητας, αποκλείει από τη συμμετοχή στις αποφάσεις για τα κοινά την κοινωνική ομάδα των γυναικών.

Θα μου επιτρέψετε τώρα να αναφερθώ σε μερικές προσωπικές αλλά καθημερινές εμπειρίες, σχετικές με τη χρήση της γλώσσας και τους κοινωνικούς μηχανισμούς με τους οποίους γίνεται αποδεκτή η υποτίμηση της κοινωνικής ομάδας των γυναικών. Ας αρχίσω με την ανάμνηση μιας χαρακτηριστικής σκηνής στο Πανεπιστήμιο. Ήταν πια σεβαστή, μόλις προτού γίνει ομότιμη καθηγήτρια, η συνάδελφός μου κοινωνιολόγος και γνωστή σε όλους σας Μαρία Ηλιού, όταν μια μέρα ακούγοντας τη συνήθη αποστροφή φοιτητών «Καλημέρα σας, κυρία

Ηλιού», «Φέραμε τις εργασίες, κυρία Ηλιού», σε σύγκριση με την πολύ διαφορετική και αναγνωριστική του κύρους του καθηγητικού τίτλου αποστροφή προς τον κατά πολύ νεότερο στην ηλικία επίκουρο συναδέλφο δίπλα της, «Καλημέρα σας, κύριε Καθηγητά», «Φέραμε τις εργασίες, κύριε Καθηγητά», σχολίασε λέγοντας, «Ε, λοιπόν, ποτέ τόσα χρόνια, κανένας απολύτως δε με αποκάλεσε “κυρία Καθηγήτρια”».

Ακόμα σήμερα προσωπικά εξακολουθώ να προκαλώ χαμόγελα συμπαθούς κατανόησης σε γενικές συνελεύσεις στο τμήμα μου και σε εκλεκτορικά σώματα διάφορων πανεπιστημίων, επειδή επιμένω να επισημαίνω ότι δεν είναι *λέκτορας* αλλά *λεκτόρισα* η Μαρία Παπαδοπούλου, δεν είναι υποψήφια για *αναπληρωτής καθηγητής* αλλά για *αναπληρώτρια καθηγήτρια* η Ελένη Παπαδάκη. Το κωμικοτραγικό είναι ότι έχω συχνά ακούσει (όλοι/ες στο πανεπιστήμιο έχουν ακούσει εκατοντάδες φορές) τον διορθωτικό αντίλογο για το γένος της πανεπιστημιακής βαθμίδας της ίδιας. Το επιχείρημα είναι ότι σωστά πρέπει να αποκαλούμε την κα Τάδε επίκουρη καθηγήτρια (συνηθέστερα επίκουρο καθηγήτρια) αλλά η θέση «είναι θέση επίκουρου καθηγητή». Μολονότι σημασιολογικά κωμική, αυτή η απόδοση γένους στη θέση είναι σχεδόν τραγική ως προς τα πολλά λανθάνοντα μηνύματα που παράγει για χρόνια η επανάληψη από τόσους πολλούς σοβαρούς ανθρώπους της βεβαιότητας που επιπλέον εκφράζουν πάντοτε με αποπλιστική ειλικρίνεια ότι «η θέση» είναι γένους αρσενικού. Ευτυχώς χάρη στην παλαιότητα του (άλλωστε ως γνωστόν «ταιριαστού στις γυναίκες») καθηγητικού επαγγέλματος στο γυμνάσιο, δεν έχουμε καμία γυναίκα στο πανεπιστήμιο που να αποκαλείται ή να υπογράφει *Καθηγητής*, όμως τόσο η θέση όσο και ο τίτλος «Λέκτωρ» ή «Λέκτορας» είναι αποκλειστικά γένους αρσενικού. Εκτός του αυτονόητου (ή φυσικού) γένους της... θέσης, σχεδόν όλες οι λεκτόρισες υπογράφουν είτε *Μαρία Παπαδοπούλου*, *Λέκτωρ* είτε *Ελένη Παπαδάκη*, *Λέκτορας*, κι έχω ακούσει συχνά την κριτική «Λεκτόρισα» δεν είναι ωραίο, δεν το δέχεται η γλώσσα, δεν το θέλει το γλωσσικό αίσημα.

Το 1989 είχα δημοσιεύσει στο φεμινιστικό περιοδικό *Δίνη* τρία μικρά

άρθρα με αντικείμενο το σεξισμό στην ελληνική γλώσσα, τα μόνα που έγραψα στη ζωή μου για το θέμα. Το ένα αναδείκνυε το ιδεολογικά τερατώδες στις ευρωπαϊκές γλώσσες φαινόμενο η λέξη *άνθρωπος* να σημαίνει τον άντρα, με την επιπλέον εθνική μας γλωσσική ιδιαιτερότητα, σε αντίθεση με τις άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, να διαθέτουμε στην ελληνική από την πιο μακρινή αρχαιότητα δύο σημαίνοντα ξεχωριστά σε σχέση με το αγγλικό *man* και το γερμανικό *Man*, το γαλλικό *homme*, το ιταλικό *uomo*, το ισπανικό *hombre*... Δε θα σας περιγράψω τα άρθρα, θα αναφέρω μόνο ότι το τρίτο από αυτά αμφισβητούσε την τρέχουσα και ακόμα σήμερα κοινά αποδεκτή πεποίθηση ότι είναι «φυσικά» αρσενικοί οι επαγγελματικοί προσδιορισμοί και οι τίτλοι εξουσίας, επειδή η γλώσσα ή το γλωσσικό αίσθημα «αρνούνται» τη διαμόρφωση του θηλυκού, και αναδείκνυε ότι είναι οι ιδέες και όχι η γλώσσα που εμποδίζουν τη δημιουργία και τη χρήση της θηλυκής εκδοχής ορισμένων λέξεων. Υποστήριζε ότι η ιδεολογία που αποδίδει ανωτερότητα στο ένα κοινωνικό φύλο και η ασυνείδητη τάση υπεράσπισης των προνομίων που παρέχει αυτή η ανωτερότητα είναι τα μόνα αίτια που κάνουν τους κοινωνικούς ρόλους και τίτλους να ακούγονται σαν εξαίρεση ή υπεξαίρεση «γυναίκα υπουργός» ή «γυναίκα γιατρός» (σε ένα περιοδικό από τα ένθετα σε εφημερίδα μεγάλης κυκλοφορίας διάβασα πρόσφατα ότι η Ολυμπιακή Αεροπορία καμαρώνει που έχει σήμερα στο ιπτάμενο προσωπικό της *μία* «γυναίκα αεροπόρο»).

Στο παλιό εκείνο άρθρο με περιεχόμενο τα ιδεολογικά αίτια της αδυναμίας να γίνει αποδεκτή η θηλυκή μορφή ορισμένων και μόνο προσδιορισμών, έκανα το κανονιστικό ατόπημα να υποδείξω (αντλώντας τα πιο πολλά παραδείγματα από τη δουλειά των παλιών δημοτικιστών της Θεσσαλονίκης ή κατασκευάζοντας παραδείγματα ανάλογα με τις προτάσεις που περιέχει αυτή η δημοτικιστική βιβλιογραφία) ότι βεβαίως μπορούν και μάλιστα πολύ εύκολα να διαμορφωθούν θηλυκά, *γιατρέσα*, *πρυτάνισα*, *δικηγορέσα*, *προεδρέσα*, *κοσμητόρισα*, *συγγραφέσα*, *υπουργέσα*, *βουλευτρια*...

Μα «δε λέγεται» το *συγγραφέσα*, αντείπε σχεδόν το σύνολο των ολίγων που διάβασαν το άρθρο, μα «είναι άσχημο ακουστικά», μα «είναι γλωσσικό τέρας», μα «δεν το θέλει η γλώσσα», και δεν κατάφερα

να πείσω (όπως για πολλά άλλα στην επιστημονική μου ζωή δεν κατάφερα να πείσω) ότι τα σχόλια που περιγράφουν τη λέξη «άσχημη» ή λεκτικό «τέρας» σημαίνουν τη μη αποδοχή της θηλυκής μορφής από τους χρήστες, εξαιτίας των κυρίαρχων στην κοινωνία ιδεών, ούτε κατάφερα να πείσω ότι η γλώσσα δεν έχει η ίδια καμιά ευθύνη για τη μη αποδοχή της λέξης *συγγραφισα*, η γλώσσα δεν «προέβαλε» ποτέ καμιά «αντίρρηση» με ανάλογα γενικευμένης χρήσης, όπως *βασίλισα*, άρα δεν υπάρχει κανένας *γλωσσικός* λόγος να μη «θέλει» η ίδια η γλώσσα τη... *συγγραφισα*.

Στο πρόσφατο βιβλίο, *Γλώσσα-Γένος-Φύλο*, που ανέφερα προηγουμένως, εισαγωγικό κείμενο που συνοψίζει τη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία για το σεξισμό στη γλώσσα, περιέχει με βάση τα αποτελέσματα έρευνας σχετικής με τη χρήση της ελληνικής γλώσσας μια υποσημείωση με το ακόλουθο περιεχόμενο:

Η άποψη της Φραγκουδάκη ότι τα θηλυκά επαγγελματικά της δημοτικής, π.χ. δικηγόρεσα, υπουργέσα, βουλευτρία κ.λπ., δεν έχουν καθιερωθεί γιατί συνιστούν «λέξεις ενάντιες στην τάξη του κόσμου» είναι μερικώς σωστή, γιατί παραβλέπει παράγοντες όπως το γλωσσικό αίσθημα, που αποδέχεται πιο εύκολα π.χ. τα δευτερόκλιτα η δικηγόρος, η υπουργός [...] (57).

Είχα πράγματι γράψει σε εκείνο το μικρό άρθρο ότι δε φταίει η (κατά όλα τα άλλα δημιουργικότητα) ελληνική γλώσσα. Και για να αναδείξω ότι μοναδική αιτία του φαινομένου είναι οι κυρίαρχες ιδέες, είχα πράγματι ονομάσει αυτά τα ακατονόμαστα θηλυκά (*δικηγόρεσα, υπουργέσα, βουλευτρία*) «λέξεις ενάντιες στην τάξη του κόσμου». Επιπλέον παίζοντας με τις λέξεις και για να υπονοηθεί ότι καθόλου δεν είναι υπεύθυνο το γλωσσικό αίσθημα, καθώς η ευρύτητα ή η στενότητα αποδοχής νεολογισμών που το χαρακτηρίζει είναι ανάλογη με τα παραπληρωματικά νοήματα που παράγουν οι λέξεις, τιτλοφορούσα το άρθρο εκείνο «Γιατί δεν υπάρχουν βουλευτρίες, παρά μόνο χορευτρίες».

Το γλωσσικό αίσθημα λοιπόν, σύμφωνα με την έρευνα, αποδέχεται «πιο εύκολα» τα δευτερόκλιτα θηλυκά *η δικηγόρος, η υπουργός*. Τα

αποδέχεται πράγματι, όχι όμως για «γλωσσικούς» λόγους, όχι επειδή είναι δευτερόκλιτα, όχι δηλαδή επειδή ηχούν πιο οικεία στο «γλωσσικό αίσθημα» από τους προκλητικούς νεολογισμούς *δικηγόρεσα, υπουργέσα*.

Είναι μακρόχρονη η προσπάθεια των παλιών δημοτικιστών της Θεσσαλονίκης να αναδείξουν ότι ακριβώς αντίθετα με το πιο πάνω παράθεμα τα αρνείται τα δευτερόκλιτα θηλυκά σε -ος το γλωσσικό αίσθημα ολόκληρης της νεοελληνικής. Αυτό φαίνεται και από τη χρήση τους. Ευρύτερα χρησιμοποιούνται σαν λέξεις άκλιτες («στην οδό τάδε» λένε όλοι οι ταξιτζήδες της χώρας, «τα μωσαϊκά της Πάφου» λένε όλοι σχεδόν οι Κύπριοι). Η κατάληξη -ος είναι στη σύγχρονη ελληνική γλώσσα τόσο φυσικά αρσενική, που στις λαϊκές ποιητικές το γλωσσικό ακριβώς αίσθημα μετατρέπει αυτά τα δευτερόκλιτα σε αρσενικά («ο άμμος», «ο ψήφος»). Τέλος το ίδιο ακριβώς δείχνει η μεγάλη συχνότητα του φαινομένου να παραβιάζουν οι μορφωμένοι ομιλητές τη συμφωνία των όρων με αυτά τα δευτερόκλιτα και να λένε συστηματικά (συχνά αυτοδιορθωνόμενοι αλλά εξίσου συχνά μη συνειδητοποιώντας το λάθος) «οι τοπικοί διάλεκτοι» ή «οι πολυσύχναστοι λεωφόροι» και πολλά παρόμοια. Όχι, το γλωσσικό αίσθημα δεν τα «αποδέχεται» καθόλου τα θηλυκά σε -ος.

Και όμως είναι σωστή η αναφορά ότι αποδέχονται οι χρήστες πολύ πιο «εύκολα» τα θηλυκά *η δικηγόρος, η υπουργός*. Αποδέχονται πολύ πιο εύκολα την αρσενική εκδοχή των επαγγελματικών προσδιορισμών και των τίτλων εξουσίας, πράγματι. Η λέξη *δικηγόρεσα* δεν γίνεται αποδεκτή (πράγματι), δεν ακούγεται καλά (πράγματι), «δε λέγεται» (πράγματι), δεν τη θέλουν ούτε οι «γυναίκες δικηγόροι» (ήμαρτον).

Είναι εξίσου σωστό ότι γίνεται «πιο εύκολα» αποδεκτός ο αρσενικός προσδιορισμός για το θηλυκό υποκείμενο *συγγραφέας*. Τα αίτια όμως δεν είναι γλωσσικά. Αν ευθυνόταν το γλωσσικό αίσθημα, θα ήταν ανερμήνευτο πώς και γιατί στην ιστορία της γλώσσας δεν «έδειξε» το *γλωσσικό αίσθημα* καμιά παρόμοια «ευκολία» να επιμείνει στο αρσενικό, ώστε να «αποδεχτεί» και να διαιωνίσει εκδοχές όπως *η βασίλειας, η μάγαιρας, η φονέας*, αντίθετα δεν είχε την παραμικρή δυσκολία να κάνει αποδεκτά τα *βασίλισα, μαγείρισα, φόνισα*. Είναι σωστή η

αναφορά στη μεγάλη δυσκολία και αντίσταση να γίνει αποδεκτή η λέξη *βουλεύτρια*. Αν ευθυνόταν το γλωσσικό αίσθημα, θα ήταν αξιοπερίεργο να δέχεται τόσο αρμονικά και φυσικά το *χορεύτρια*, σαν να ήταν η αναλογία κάτι σαν νεωτερικό παράδοξο που προκαλεί «γλωσσική» απέχθεια.

Είναι πράγματι μεγάλη η δυσκολία να γίνουν αποδεκτά στη χρήση ορισμένα θηλυκά. Γλωσσικό αίτιο ωστόσο δεν υπάρχει κανένα. Αν λειτουργούσε το γλωσσικό αίσθημα, δε θα υπήρχε καμία απολύτως δυσκολία με τη λέξη π.χ. *συγγραφίσσα*, που θα γινόταν αυθόρμητα αποδεκτή με ασυνείδητη ευκολία και φυσικότητα και καθόλου δε θα ακουγόταν προκλητικός νεωτερισμός, τόσο ενοχλητικός στο αυτί. Αν λειτουργούσε το γλωσσικό αίσθημα, θα γινόταν το ακριβώς αντίθετο, ο αρσενικός προσδιορισμός θα ήταν εκείνος που δε θα γινόταν αποδεκτός στη χρήση. Το γλωσσικό αίσθημα από μόνο του θα οδηγούσε αυτόματα τον κάθε φυσικό ομιλητή της ελληνικής να αναγνωρίσει ασυνείδητα και αυθόρμητα ότι είναι «λάθος», ότι πάσχει γλωσσικά, και άρα ότι δε λέγεται ο γλωσσικά ανοικονόμητος κλιτικός γλωσσοδέτης, *η καλή συγγραφέας - της καλής συγγραφέα*.

Για την αδυναμία κατασκευής ορισμένων και μόνο θηλυκών δεν ευθύνεται το «γλωσσικό» αίσθημα, που διαμορφώνουν κανόνες γλωσσικοί. Ευθύνεται το νόημα των λέξεων που στη θηλυκή τους μορφή νομιμοποιούν την κατοχή από τις γυναίκες επαγγελματικών ιδιοτήτων με κύρος και τίτλων εξουσίας. Η δυσκολία άλλωστε κατασκευής του θηλυκού στην ιστορική εξέλιξη της γλώσσας δεν έτυχε ποτέ να αφορά γυναικείες κοινωνικές ιδιότητες ταιριαστές με την ταξινόμηση των φύλων, όπως *αγρότισσα, υπηρέτρια, νοσοκόμα, καθαρίστρια, ζητιάνα, τηλεφωνήτρια, μοδίστρα, πωλήτρια, νοικοκυρά, μαγείρισσα, εργάτρια, ράφτρα, τραγουδίστρια, κεντήστρια, κομμώτρια, πλύστρια, δασκάλα...* Η δυσκολία εμφανίζεται πάντα στις ιδιότητες που δεν είναι για τις γυναίκες κοινωνικά αποδεκτές, όπως *γιατρέσα, δικηγόρεσα, μηχανική, τοπογράφισσα, αεροπόρισσα, χειρουργέσα, οικονομολόγισσα, υδραυλική, ηλεκτρολόγισσα, οδηγήτρια [αυτοκινήτου], αστυνομίσα, πυροσβέστρια, γυναικολόγισσα, τραπεζίτρια, χρηματίστρια, εργολάβισσα, επιστημόνισσα...* και εμφανίζεται επίσης σε όλους τους τίτλους εξουσίας όπου πάλι το θηλυκό «ακούγεται» στρεβλό και ανώμαλο, όμως η «ανωμα-

λία» δεν ανήκει στις λέξεις αλλά στα νοήματα. «Ανώμαλα» στην ακοή των χρηστών δεν είναι τα σημαίνοντα αλλά τα σημαινόμενα, *υπουργέσα, βουλεύτρια, προεδρέσα, διοικήτρια* είναι σημασίες αντίθετες με την τάξη του κόσμου. Αντιστέκονται οι ομιλητές στην κατασκευή τέτοιου είδους λέξεων, γιατί η χρήση τους θα παρήγαγε ισχυρά μηνύματα νομιμοποίησης της θηλυκής εκδοχής των τίτλων εξουσίας. Αντιστέκονται αποκλειστικά και μόνο επειδή υπερασπίζονται (συχνά ασυνείδητα) την τάξη των πραγμάτων, την ταξινόμηση των κοινωνικών φύλων, με τρόπο έμμεσο και αόρατο, άρα πολύ δύσκολο να γίνει αντιληπτός.

Ο Max Weinreich, κοινωνιογλωσσολόγος Γερμανός και Εβραίος, αναφέρει η βιβλιογραφία ότι κάπου γύρω στο Μεσοπόλεμο διατύπωσε προφορικά και άλλοι κατέγραψαν τον ακόλουθο αποκαλυπτικό ορισμό για τη διαφορά νοήματος στις συνώνυμες λέξεις *γλώσσα* και *διάλεκτος*, «Γλώσσα είναι μια διάλεκτος που διαθέτει αεροπορία, πεζικό και ναυτικό». Η αδυναμία που αποδίδεται στην ελληνική γλώσσα να κατασκευάσει θηλυκά που υπερβαίνουν το σεξισμό τον εγγεγραμμένο στη γλώσσα είναι αντίστοιχη. Η αδυναμία δεν είναι της γλώσσας, είναι ασυνείδητη αντίσταση των χρηστών της γλώσσας, η χρήση εμποδίζει να διαμορφωθούν οι λέξεις οι «ενάντιες στην πατριαρχική τάξη του κόσμου».

Εδώ όμως καταληκτικά προβάλλει ένα μεγάλης σημασίας ζήτημα. Είναι δεδομένη η σχέση της γλώσσας με τις κοινωνικές ιδέες και τα κοινωνικά συμφέροντα, όπως από καιρό τεκμηρίωσε η κοινωνιογλωσσολογία, π.χ.:

οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της σύγχρονης ζωής ευνοούν τη δημιουργία νέων γλωσσικών συμβόλων που μπορούν να χρησιμεύσουν ως ενοποιητικό στοιχείο στην αναγνώριση κοινών συμφερόντων από επιμέρους κοινωνικές ομάδες (Gumperz 1982, 7).

Το ζήτημα έχει και θεωρητική διάσταση, όπως πάλι λέει η κοινωνιογλωσσολογία, «Μια γενική θεωρία της αλληλενέργειας της γλώσσας με την κοινωνική ζωή πρέπει να περιέχει τις πολλαπλές

σχέσεις ανάμεσα στα γλωσσικά μέσα και το κοινωνικό νόημα» (Hymes 1986, 39).

Τις γλωσσικές επιλογές του κάθε ομιλητή καθορίζουν παράγοντες εξίσου γλωσσικοί και εξωγλωσσικοί. Η ελευθερία του ομιλητή είναι συγχρόνως περιορισμένη και μεγάλη. Τον περιορίζουν οι κανόνες της γλώσσας και η συνοχή του λόγου, παράλληλα όμως έχει μεγάλη ελευθερία επιλογής σε όλα τα επίπεδα, ας μείνουμε εδώ στην αποδοχή και χρήση ή την αποφυγή ορισμένων νεολογισμών, δηλαδή των θηλυκών προσδιορισμών με κοινωνικό κύρος. Είναι ευρύτερης και καθοριστικής ιδεολογικής σημασίας η παρέμβαση που διευκολύνει την αποδοχή ή την αποφυγή νεολογισμών νομιμοποιητικών του δικαιώματος των γυναικών στην άσκηση επαγγελματιών κύρους και στην κατοχή τίτλων εξουσίας. Ακόμα καθοριστικότερης σημασίας είναι η επιπλέον παρέμβαση που ευνοεί την αποφυγή αυτών των νεολογισμών με την καταφυγή στη γλωσσική επιστήμη υποστηρίζοντας ότι η χρήση τους είναι αντίθετη με τη γλώσσα ή με το γλωσσικό αίσθημα.

Αλλάζει τη γλώσσα η αλλαγή των ιδεών αλλά και η αλλαγή της γλώσσας επιδρά διαμορφωτικά στις ιδέες. Ο λόγος είναι πράξη, όπως πρωτοείπε ο John Austin. Ο λόγος επιδρά στον κάθε συνομιλητή όσο και στον εκάστοτε πομπό του, καθώς ομιλώντας οι άνθρωποι αλλάζουν τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ τους και μεταμορφώνουν τον κόσμο. Όπως ανέφερα παραπάνω σε παράθεμα, «η αλλαγή στη γλωσσική πρακτική δεν είναι απλή αντανάκλαση μιας θεμελιωδέστερης κοινωνικής αλλαγής, η ίδια η αλλαγή της γλωσσικής πρακτικής είναι κοινωνική αλλαγή». Είναι πράγματι μεγάλης κοινωνικής σημασίας και αναμφίβολα άξιο επιστημονικής προσοχής και μελέτης το ζήτημα: η ίδια η γλωσσική αλλαγή είναι κοινωνική αλλαγή.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Η βιβλιογραφία είναι μεγάλη, βλ. ενδεικτικά το τεύχος 17, 1978 του *International Journal of the Sociology of Language* και Silberstein 1980 καθώς και Lakoff 1975, Spender 1981, Thorne, Kramarae και Henley 1983, Aebischer 1985, Cameron 1985 και 1998, Hill 1986, Penfield 1987.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Θεοδοσία-Σούλα Παυλίδου (επιμ.), *Γλώσσα-Γένος-Φύλο*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2002.
- Μιχάλης Σετάτος, «Φαινομενολογία της καθαρεύουσας», *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1973, σ. 43-80.
- Άννα Φραγκουδάκη, «Γλώσσα λανθάνουσα 3», *Δίη*, 4, 1989, σ. 42-44.
- Verena Aebischer, *Les femmes et le langage: Représentations sociales d'une différence*, PUF, Παρίσι 1985.
- Association for Women in Psychology Ad Hoc Committee on Sexist Language, *Help Stamp Out Sexism: Change the Language*, APA Monitor, 6, No 11, 1975.
- Roger Brown, και Albert Gilman, «The Pronouns of Power and Solidarity», στο Pier-Paolo Giglioli (επιμ.), *Language and Social Context*, Penguin, Λονδίνο 1972.
- Deborah Cameron, *Feminism and Linguistic Theory*, MacMillan, Λονδίνο 1985.
- Deborah Cameron, «Demythologizing sociolinguistics: Why Language Does Not Reflect Society», στο J. E. Joseph και T. J. Taylor, (επιμ.), *Ideologies of Language*, Routledge, Λονδίνο 1990.
- Deborah Cameron, *The feminist Critique of Language: a Reader*, Routledge, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1998 (1990).
- John J. Gumpertz (επιμ.), *Language and Social Identity*, Cambridge Univ. Press, 1982.
- Alette Olin Hill, *Mother Tongue, Father Time: A Decade of Linguistic Revolt*, Indiana Univ. Press, 1986.
- Dell Hymes, «Models of Interaction of Language and Social Life», στο *Directions in Sociolinguistics: the Ethnography of Communication*, Holt, Rinehart & Wilson, Νέα Υόρκη 1986 (1972).
- William Labov, 1986 (1965), «On the Mechanism of Linguistic Change», στο J. J. Gumperz - D. Hymes (επιμ.), *Directions in Sociolinguistics...*, ό.π.
- Robin Lakoff, *Language and Woman's Place*, Harper & Row, Νέα Υόρκη 1975 (πρωτοδημοσιευμένο στο περιοδικό *Language in Society*, 2, 1973).
- Casey Miller - Kate Swift, *The Handbook of Nonsexist Writing: for Writers, Editors and Speakers*, Lippincott & Crowell, Νέα Υόρκη 1980.
- Joyce Penfield (επιμ.), *Women and Language in Transition*, State Univ. of New York Press, 1987.
- Sandra Silberstein, *Bibliography: Women and Language*, Michigan Occasional Papers in Women Studies, No 12 Univ. of Michigan 1980.
- Dale Spender. *Man Made Language*, Routledge & Kegan Paul, Λονδίνο 1981.

ΑΝΝΑ ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

Barrie Thorne - Cheris Kramarae - Nancy Henley (επιμ.), *Language, Gender and Society*, Newbury House Pub., Κέμπριτζ 1983.

Peter Trudgill, «Sex, Covert Prestige and Linguistic Change in British English of Norwich», *Language in Society*, 1, 1972, σ. 179-195.

Francine Frank Wattman - Paula A. Treichler, *Language, Gender and Professional Writing: Theoretical Approaches and Guidelines for Nonsexist Usage*, The Modern Language Association of America, Νέα Υόρκη 1989.